

FELSEFE DÜNYASI

The Philosophy World

Sayı/Issue: 81 (Yaz/Summer 2025)

ISSN 1301-0875 - eISSN 2822-2970

Yayıncı ve Sahibi/Publisher and Owner

Türk Felsefe Derneği Adına/On behalf of Association for Turkish Philosophy

Prof. Dr. Murtaza Korlaelçi

Yazı İşleri Müdürü/Managing Editor

Merve Nur Sezer (Ankara Üniversitesi, Türkiye)

Editör/Editor

Prof. Dr. Hasan Yücel Başdemir (Ankara Üniversitesi)

Yazı Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Celal Türer
(Ankara Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. Christof Rapp
(Ludwig Maximilians Universität, Germany)

Prof. Dr. Dean Zimmerman
(Rutgers University, USA)

Prof. Dr. Duncan Pritchard
(University of California Irvine, USA)

Prof. Dr. Jason Brennan
(Georgetown University, USA)

Assoc. Prof. Dr. Eros Carvalho
(Universidade Federal do Rio Grande do Sul, Brazil)

Assoc. Prof. Dr. Zalan Gyenis
(Jagiellonian University, Poland)

Doç. Dr. Fatih Özkan
(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. Muhammet Enes Kala
(Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Aynur Tunç
(Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye)

Dr. Gary N. Kemp
(University of Glasgow, United Kingdom)

Alan Editörleri/Section Editors

Prof. Dr. Ahmet Emre Dağtaşoğlu
(Trakya Üniversitesi, Türkiye)

Doç. Dr. Fatih Özkan
(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye)

Doç. Dr. Mehtap Doğan
(Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye)

Doç. Dr. Nihat Durmaz
(Selçuk Üniversitesi, Türkiye)

Doç. Dr. Sebile Başok Diş
(Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkiye)

Doç. Dr. Yurdağül Kılınç
(Selçuk Üniversitesi, Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Ferhat Taşkın
(Mardin Artuklu Üniversitesi, Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Kenan Tekin
(Boğaziçi Üniversitesi, Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Çelik
(Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Nazan Yeşilkaya
(Şirnak Üniversitesi, Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Övge Öztürk
(Yozgat Bozok Üniversitesi, Türkiye)

Yazım Editörleri/Spelling Editors

Ahmet Hamdi Işcan
(Ankara Üniversitesi, Türkiye)

Zehra Eroğlu
(Ankara Üniversitesi, Türkiye)

Dil Editörleri/ Language Editors

Abdussamet Şimşek
(Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Türkiye)

Hatice İpek Keskin
(Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Türkiye)

Dizinlenme Bilgileri/Indexed by

ULAKBİM TR Dizin (2003'dan itibaren/since 2003)

Philosopher's Index (2004'dan itibaren/since 2004)

ERIH PLUS (2023'den itibaren/since 2023)

PhilPapers (2023'dan itibaren/since 2023)

Ulrich's Periodicals Directory (2025)

Felsefe Dünyası uluslararası, süreli ve hakemli bir dergidir; yılda iki sayı yayımlanır; elektronik versiyonu, açık erişimlidir.

Derginin online versiyonu ücretsizdir.

The Philosophy World is an international, periodical biannually, and peer-reviewed journal; its digital version is open access.

The online version of the journal is free of charge.

Fiyat/Price: 300 TL | Basım Tarihi/Publication Date: Temmuz/July 2025, 300 Adet/Copies

Adres/Address

Necatibey Caddesi No: 8/122 Çankaya/ANKARA

Tel: 0 (312) 231 54 40

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/felsefedunyasi>

Hesap No / Account No: Vakıf Bank Kızılay Şubesi

IBAN: TR82 0001 5001 5800 7288 3364 51

Tasarım / Design: Turku Ajans

Baskı / Printed: Sayfa Basım

Tevfik İleri Mahallesi Emek Caddesi, Polat Sk. No:2,

06145 Pursaklar/Ankara

Tel: (0312) 394 83 94 | Sertifika No: 77079

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

TEORİK MAKALE / THEORETICAL ARTICLE

- Analitik Felsefe Bir Stil/Üslup Konusu mudur?
Is Analytic Philosophy a Question of Style? 4
Ali Bilge ÖZTÜRK
- "Denotation" ve "Reference" Ayrımı
The Distinction Between "Denotation" and "Reference" 32
Demet Tuğçe DUMANOĞLU COSGRAVE

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

- Russell'in Mantıksal Analiz Yöntemi: Tasvirler Teorisi
Russell's Method of Logical Analysis: Theory of Descriptions 54
Buşra AŞIK BİRLİK
- Erken Analitik Felsefede Hakikat ve Yöntem İlişisinin Meta-Felsefi İçerimleri
The Metaphilosophical Implications of The Relation Between Truth and Method In Early Analytic Philosophy..... 80
Alper GÜRKAN
- Deneyisel Zihin Bilimleri ve Doğallaştırılmış Fenomenoloji
Experimental Sciences of Mind and Naturalized Phenomenology 108
Mustafa Kaan ÖZKAN
- Alfred Jules Ayer'de Metafizik Eleştirisi ve Doğrulanabilirlik Problemi
Alfred Jules Ayer's Critique of Metaphysics and the Problem of Verifiability 132
Murat SEL
- Sezgisel Bilginin Gerekçelendirilebilirliği Üzerine:
Klasik ve Modern Epistemolojide Analitik Bir İnceleme
*On the Justifiability of Intuitive Knowledge:
An Analytic Investigation in Classical and Modern Epistemology* 148
Zeynep ÇELİK
- Ad Hoc Hipotezlerin Bilimdeki Rolü:
Karl Popper'in Yanlışlanabilirlik İlkesi ve Sözdabilim ile İlişkisi
*The Role of Ad Hoc Hypotheses in Science:
Karl Popper's Falsifiability Principle and Its Relationship with Pseudoscience*..... 180
Alper Bilgehan YARDIMCI & Selin GÜLEROĞLU
- Metaetik Nedir? Ahlaki Bir Hayat Görüşü Sunabilir mi?
What is Metaethics? Can It Provide a Moral View of Life? 200
Cemre DEMİREL
- Digitalization and Philosophy of Communication:
Transforming Other-Self Relationships from a Spinozist Perspective
Dijitalleşme ve İletişim Felsefesi: Spinozacı Bir Bakışla Dönüşen Öteki-Ben İlişkileri 228
Özgür YILMAZ
- Parmenides Filozof mu, *Peri Physeos* Felsefe Metni mi?
Is Parmenides a Philosopher, Is Peri Physeos a Philosophy Text?..... 252
Hayyam CELILZADE
- Doğal Dilin Yorumlanabilirliği: Davidson'ın Radikal Yorumlama Yaklaşımı
The Interpretability of Natural Language: Davidson's Radical Interpretation Approach..... 270
Asude Vildan EFE

Erken Analitik Felsefede Hakikat ve Yöntem İlişkisinin Meta-Felsefi İçerimleri

Alper GÜRKAN

<https://orcid.org/0000-0003-0407-769X> | gurkanalper@yahoo.com

TBMM, Ankara, Türkiye

<https://ror.org/02awp8a87>

Öz

Bu makalede, erken analitik felsefede dilbilimsel çözümleme yönteminin metodolojik dayanakları, bu yöntemin hakikat anlayışıyla bağı ve felsefenin mahiyetine dair meta-felsefi sonuçları eleştirel bir bakış açısıyla incelenir. Frege, Russell ve Wittgenstein'in görüşleriyle şekillenen ve mantıksal pozitivistlerce takip edilen yaklaşım, yöntemi dilbilimsel çözümlemeyle sınırlandırır ve felsefeyi bilimsel bilginin mantıksal açıklığını sağlama etkinliği olarak konumlandırır. Bu tutum, dil ve gerçeklik arasında yapısal bir uyum olduğu varsayımına ve hakikati, ifadelerin gerçekliğe tekabülü olarak gören uygunluk kuramına dayanır. Ancak bu metodolojik ve epistemolojik duruş; metafizik, etik ve normatif sorunları ya dilsel çözümlemeye indirgemenin ya da tamamen dışlamanın yolunu açmıştır. Wittgenstein'in geç dönem çalışmaları, erken analitik felsefe geleneğinin bu sınırlılıklarının bir eleştirisini de içermektedir. Dil çözümlemesinin erken dönemdeki kabullerinin aksine "dil oyunu" kavramıyla, anlamın bağlamsal ve pratik boyutu vurgulanarak dilin salt temsil işlevi reddedilir. Benzer şekilde, Quine'in analitik-sentetik ayrımı eleştirisi, Kuhn'un paradigma kavramı ve Davidson'ın radikal yorum yaklaşımı analitik felsefe geleneği içinde bir kırılma var eder. Bu eleştiriler dil ve gerçeklik ilişkisine meydan okumalar yanı sıra felsefenin mahiyetine dair farklı bakış açılarına da olanak sağlamıştır. Çalışmada, erken analitik felsefecilerin metodolojik tutumları ayrıntılandırılarak eleştirisi yapılırken felsefenin mahiyetine yönelik eleştirilere de cevap verilmektedir. Felsefenin metodolojik çeşitlilik ve diyalogla ontolojik, epistemolojik ve aksiyolojik boyutlarını bütüncül şekilde kucaklaması gerektiği savunulur.

Anahtar Kelimeler: Analitik Felsefe, Yöntem, Dilbilimsel Çözümleme, Hakikat, Wittgenstein, Meta-felsefe

Atıf Bilgisi

Gürkan, Alper (2025). Erken analitik felsefede hakikat ve yöntem ilişkisinin meta-felsefi içerimleri. *Felsefe Dünyası*, 81, 80-107. <https://doi.org/10.58634/felsefedunyasi.1686294>

Geliş Tarihi	29.04.2025
Kabul Tarihi	20.06.2025
Yayın Tarihi	15.07.2025
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – intihal.net
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Etik Bildirim	felsefedunyasi@tufed.com.tr
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

The Metaphilosophical Implications of The Relation Between Truth and Method In Early Analytic Philosophy

Alper GÜRKAN

<https://orcid.org/0000-0003-0407-769X> | gurkanalper@yahoo.com

TBMM, Ankara, Türkiye

<https://ror.org/02awp8a87>

Abstract

In this article, the methodological foundations of the method of linguistic analysis in early analytic philosophy, its connection to the conception of truth, and its metaphilosophical implications for the nature of philosophy are critically examined. Shaped by the ideas of Frege, Russell, and Wittgenstein and later adopted by the logical positivists, the approach confines philosophy to linguistic analysis, presenting it as an activity aimed at achieving logical clarity in scientific knowledge. This framework rests on the assumption of a structural correspondence between language and reality, as well as a correspondence theory of truth that defines truth as the alignment of expressions with reality. However, this methodological and epistemological stance paved the way for either reducing metaphysical, ethical and normative problems to linguistic analysis or excluding them altogether. Wittgenstein's later work also includes a critique of the limitations of early analytic philosophy. Contrary to the early assumptions of language analysis, the concept of "language game" rejects the purely representational function of language by emphasising the contextual and practical dimensions of meaning. Similarly, Quine's critique of the analytic-synthetic distinction, Kuhn's paradigm concept, and Davidson's radical interpretation approach led to a shift within the analytic tradition in philosophy. These critiques not only challenged the relationship between language and reality but also enabled different perspectives on the nature of philosophy. In the study, the methodological attitudes of early analytic philosophers are critiqued in detail, and critiques of the nature of philosophy are responded to. It is argued that philosophy should holistically embrace its ontological, epistemological and axiological dimensions through methodological diversity and dialogue.

Keywords: Analytic Philosophy, Method, Linguistic Analysis, Truth, Wittgenstein, Metaphilosophy

Citation Gürkan, Alper (2025). Erken analitik felsefede hakikat ve yöntem ilişkisinin meta-felsefi içerimleri. <i>Felsefe Dünyası</i> , 81, 80-107, https://doi.org/10.58634/felsefedunyasi.1686294	
Date of Submission	29.04.2025
Date of Acceptance	20.06.2025
Date of Publication	15.07.2025
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - intihal.net
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	felsefedunyasi@tufed.com.tr
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

Giriş

Analitik felsefe diye bir bütünlükten söz etme imkânı çeşitli zorluklar barındırsa da isimlendirmenin dilbilimsel dönemecin (*the linguistic turn*) etkisi altında biçimlenmiş bazı felsefî yaklaşımlara karşılık geldiği görülür. Bu yaklaşımlar belirli bir yöntem anlayışı ve ona bağlı biçimlenen üslupla ilgili olarak görece bir bütünlük arz ederler. Söz konusu yöntem anlayışını ortaya çıkaran dilbilimsel dönemeç, felsefî sorunları ele almada dilbilimin imkânlarının odağa alınmaya başlanmasını ima eder. Bu çalışmada, erken analitik felsefeciler olarak özellikle Gottlob Frege, Bertrand Russell, Ludwig Wittgenstein ve mantıksal pozitivistlerin görüşleriyle biçimlenen dilbilimsel çözümleme yönteminin metodolojik dayanakları, felsefeyi anlama biçimine etkisi ve felsefî pratiği dönüştürmesi sorunu ele alınmaktadır.

Analitik felsefe, Frege'nin anlam-referans ayrımı ve Russell'ın mantıksal atomculuğu gibi kuramlarla şekillenmiş, Wittgenstein'in erken dönem çalışmasındaki "dünyanın resim kuramı" ile sistemleşmiştir. Böylece genel olarak analitik felsefeciler, dil ve gerçeklik arasında yapısal bir uyum olduğunu varsayarak felsefeyi, önermelerin mantıksal çözümlemesine odaklanan bir etkinlik olarak görmüşlerdir. Dolayısıyla dilbilimsel çözümlemenin felsefede bir yöntem olarak ortaya çıkmasının gerekçeleri ile bu yöntemi benimseyen filozofların felsefenin ne olduğuna ilişkin görüşleri arasında bir koşutluk mevcuttur. Bu koşutluk, metodolojiyle ilişkili olarak birbirine yakın ontolojik ve epistemolojik görüşlerle bir çerçeve var eder. Wittgenstein'in geç dönem görüşlerinin etkisinde biçimlenen felsefî yönelimin ortaya çıkışına kadar sözü edilen çerçeve analitik felsefeyi karakterize eder. Bu nedenle bu çalışmanın kapsamı; Frege, Russell, Wittgenstein ve mantıksal pozitivistlerin çeşitli görüşleriyle sınırlıdır. Bununla birlikte ele alınan konu bağlamında uyandırdığı etki nedeniyle özellikle Wittgenstein'in *Tractatus Logico-Philosophicus*'ta¹ ileri sürdüğü fikirlere odaklanılmaktadır.

Çalışmanın ilk kısmında, analitik felsefe geleneğinin ortaya çıkmasına sebep olarak görülen dilbilimsel dönemeç olgusu üzerinde durulmaktadır. Burada özellikle dönemecin etkinliği, dilbilimsel çözümlemenin felsefî yöntem olarak kullanımı açısından irdelenmektedir. İkinci kısımda, analitik felsefede dil ve gerçeklik arasındaki varsayılan ilişki üzerine bina edilen hakikatin uygunluk kuramı bu bağlamda ortaya konulmaktadır. Temsiliyetçi (*representationalist*) epistemolojide dilin yapısı ile gerçekliğin yapısı arasındaki varsayılan uyum burada ele alınmaktadır. Üçüncü kısımda, söz konusu hakikat anlayışı ile felsefî yöntem arasındaki ilişkisinin ayrıntılarına odak-

1 Kısaca *Tractatus* diye anılacaktır.

lanılarak dilbilimsel çözümlemenin metodolojik dayanakları ve meta-felsefî içerimleri incelenmektedir. Dilbilimsel çözümleme yöntemine başvurunun açık veya örtük sonuç ve imaları değerlendirilerek eleştiriye tabi tutulmaktadır. Sonuç kısmında, erken analitik felsefenin metodoloji, ontoloji, epistemoloji ve aksiyoloji bağlamında temel özellikleriyle ilgili ulaşılan sonuçlar sunulmaktadır.

Analitik felsefenin neliğine ilişkin tartışmaların açmazlarından birisi, analitik felsefe ismiyle bütünlüklü bir felsefî okul ya da geleneği işaret etmenin güçlüğüdür. Son dönemde yapılan çalışmalar böyle bir resmin ortaya konulmasının zorluklarını göstermiştir. Bu çalışmada bu anlamda analitik felsefeye yönelik bir sınıflandırma hedeflenmemekte, daha ziyade “hakikat” kavramının yaslandığı bir dil-gerçeklik ilişkisinin tasavvuru odağında yöntem ve üslupla ilgili ortak çerçeve meta-felsefî bağlamda ele alınmaktadır. Bu vesileyle çalışmayla genel olarak felsefenin ne olduğu hakkındaki güncel tartışmalar için de bir katkı sunulması hedeflenmektedir.

1. Analitik Felsefe ve Dilbilimsel Dönemeç

Analitik felsefe geleneği olarak adlandırılan felsefe yapma biçiminin neliği üzerine tartışmalarda bir yandan bütünlüklü bir felsefî yazım biçiminin mevcudiyeti vurgulanırken diğer yandan farklılıklara yönelik tespitler de öne çıkarılabilmektedir. Bu yönden hem tarihsel, dilsel ve hatta coğrafi sınıflandırmalar ortaya konulmakta hem de geleneğin dışındaki filozoflarla ortaklıklar sunularak sınıflandırmanın belirsizliğinden söz edilebilmektedir. Sözü edilen tartışmaların genişliği de dikkate alınarak geleneğe, başlangıcında varsayılan dilbilimsel etkinin sonuçları bakımından odaklanmak yeterli görünmektedir. Bu açıdan analitik felsefeye, dil felsefesinin etkisi altında bir felsefe olarak bakmak makul gözükmektedir. Felsefî sorunların dilin odağa alınarak çözülebilecek sorunlar olarak görülmesi bağlamında analitik felsefenin öne çıkan üç yönü; metodolojik tutum, temsiliyetçi zihin anlayışı ve bilimin felsefeye nazaran öncelenme eğilimidir. Bu üç yön, erken analitik felsefecilerin fikirlerini belirli bir ufka sığdırır.

1.1 Dilbilimsel Dönemeç ve Analitik Felsefenin Ortaya Çıkışına Etkisi

Dilin yapısının gerçekliğin yapısıyla örtüştüğüne dair bakış açısı, erken analitik filozoflarda görülen anlamın açık kılınması uğraşı ve dilbilimsel çözümlemenin bir yöntem olarak belirlenmesi için yönlendiricidir. Bu etkiye yol açan “dilbilimsel dönemeç” ile felsefî sorunları değerlendirmede, dil hakkında daha fazla bilgi edinme ve dili yeniden düzenleme uğraşı olarak dil felsefesine etkin başvuru kastedilir: Böylece felsefî sorunları ele almanın

veya çözümlerin dilbilimsel olmayan bir yolunun bulunmadığı ileri sürülür (Rorty, 2010, s. 62). Özellikle 19'uncu yüzyılın ortalarından itibaren dilbilimsel dönemeç için bir zemin hazırlığı görülmektedir: Bu dönemde dikkatlerin çevrildiği dil, dünyaya dair inanış ve temsilleri anlamak için merkeze yerleştirilerek bir kavramlaştırma aracı olarak görülmeye başlanmıştır (Wolf, 2025). Erken analitik felsefecilere bakıldığında dilin bu işlevi ana felsefi meseleler hakkındaki tutumlara yönelik bir bakış açısı sağlamıştır.

Dilbilimsel dönemecin başlangıcını Frege'nin Aritmetiğin Temelleri (1884)'nde gören Michael Dummett, burada "bağlam ilkesi"nin ortaya konulmasıyla sayılara ilişkin bir sorunun dilbilimsel çerçeve içinde değerlendirilişine odaklanır (Wolf, 2025). Burada Frege kısaca, bir nesnenin yerine kullanılabilir bir sayı kavramı için bütün durumlarda geçerli bir ölçüt ortaya konulması ve bu ölçütün söz konusu ilişki için bir bağlam üretmesi gereğinden söz eder.² Dummett, buradaki dilbilimsel yönün, bir sözcüğün yer aldığı cümle içinde anlamının ortaya çıkışıyla ilgili olmak bakımından bağlam ilkesi olduğunu vurgular: Frege, dilsel olmayan bir soru ortaya koyarak ona dilbilimsel bir yanıt veren ilk filozoftur (Gözkân, 2007, s. 17). Böylece Immanuel Kant'ın, sayıların ontolojisine ve epistemolojisine dair sorusu dilbilimsel bir yolla ele alınarak kavramların anlamlarının ortaya çıkarılacağı bir çözümleme yöntemi felsefede kullanılmaya başlanmıştır. Dummett'a göre Frege; düşüncenin incelenmesi için çözümleme yapılmasına, çözümlemede psikolojik süreçlerle meşgul olunmamasına ve dilbilimsel çözümlemenin kullanılmasına ilişkin üç ilke belirler ki bunlar analitik felsefe okulunun ortak paydası olarak görülür (Bernstein, 2009, s. 8). Genel anlamıyla analitik düşünce, bir bütünün öğelerini, karmaşık olanın oluşturucu basit parçaları aracılığıyla kavrama (Rossi, 2013, s. 58) çabası olarak tanımlanırsa analitik felsefede bu çaba özellikle bağlam ilkesi dolayımında anlam ve dili merkeze alarak özel hâle gelmektedir. Çözümleme, Aristoteles'te kavramlarla, David Hume'da idelerle ilgili olduğu hâlde analitik felsefede önermelerin anlamlarına ilgilidir (Özcan, 2021, s. 39).

Bu durum, dil felsefesini öncelemenin analitik felsefenin ayırt edici yönü olduğu yargısına ulaşmak için yeterli midir? Bu soruyu gerekli kılan nokta,

2 Frege bir kümenin elemanlarının niceliğini ifade eden "sayal (kardinal) sayı" kavramını elde etmek için sayısal eşitliğin anlamının ne olduğunun saptanması gerektiği üzerine şöyle yazar: "Eğer onun hakkın-da hiçbir öznel tasarımı veya görüşümüz yoksa bir sayı bize nasıl verilmiş olabilir? Sözcüklerin ancak tümce bağlamında referansları [*Bedeutung*] vardır. Şu hâlde bizim sorumuz, sayı sözcüğünün geçtiği tümcenin anlamını [*Sinn*] açıklamaktır. Bu, bize hala geniş bir seçim olanağı veriyor. Ama sayı sözcüklerinin, kendi başına varolan nesnelerin yerine duran sözcükler olarak anlaşılması gerektiğini daha önce ortaya koymuştuk. Bu da bize, anlamlı olması gereken tümceler sınıfını, yani bir sayıyı kendisi olarak teşhis etmemizi sağlayacak tümceleri vermek için yeterli olmaktadır" (Frege, 2007, s. 155-156).

dil çalışmalarının modern felsefe üzerindeki etkisinin genelliğidir. Zira Crispin Sartwell'in öz biçimde ortaya koyduğu üzere dil felsefesi kıta felsefesi geleneği üzerinde de ciddi bir etkiye sahip olarak 20'nci yüzyıl felsefesini biçimlendirir: Analitik felsefeciler yanı sıra Martin Heidegger, Michel Foucault, Gilles Deleuze, Jacques Derrida ve Hans-Georg Gadamer başta olmak üzere gelenek dışında da dil çalışmaları belirgin bir yönlendirici ağırlığa sahip olmuştur (Sartwell, 2025). Richard Rorty bunu dikkate alarak analitik felsefeyi diğer felsefelerden ayıran noktanın görece önemsiz olduğunu yazmış, ayırım için yöntem ve ilkelerden ziyade üsluba bakmayı yeterli görmüştür (Rorty, 2006, s. 14). Fakat bu, bir sınıflandırmaya imkân verip vermemesinden ayrı olarak dilbilimsel dönemecin analitik felsefenin biçimlenmesindeki rolünü ortadan kaldırmaz. Burada sınıflandırma ölçütlerine değil, analitik felsefenin neliğinin anlaşılmasına odaklanıldığı için dilbilimsel dönemeçle ilişkisine bakmakla yetinilmektedir.

Sözü edilen ilişkiyi anlamanın bir yolu, felsefî sorunların belirlenip çözümlenmesinde dil felsefesine başvuru yapmak ile felsefenin mahiyetine ilişkin yargıları biçimlendirecek bir metodolojik tutuma yaslanmak arasında bir ayırım yapmaktır. Bu ayırım açısından analitik felsefeciler, diğer geleneklerin aksine bazı konuları felsefeden dışlayarak felsefî sorunları salt dil sorunları olarak ele almaya eğilimlidirler. Başka bir ifadeyle anlamı ve dolayısıyla onu belirleyen bağlamı belirli bir referans kuramıyla sınırlama söz konusudur. Bu nedenle dilbilimsel dönemeç felsefenin mahiyeti hususunda belirgin bir yönelimle bütünleşiktir. Bu yönelim, 19'uncu yüzyılda yükselen bilimsel bilgiye güvenin karşısında veya yanında felsefenin işlevinin ne olduğu sorusuyla ve dolayısıyla onun için uygun yöntemin hangisi olduğu sorunuyla doğrudan bağlantılıdır.

Analitik felsefenin metodolojik çerçevesinin ortaya çıkışında iki etken öne çıkar: Bunlar, Frege'nin anlam ve referans arasındaki ayrımı ve Russell'in mantıksal atomculuğudur. Frege, gündelik dilde bir ifadenin anlamı olmasına rağmen referansının olamayabileceğini, dolayısıyla doğruyu bulma çabasının, anlamdan referansa veya düşünceden nesneye gitmeyi gerektirdiğini ileri sürer.³ Russell'in mantıksal atomculuğuysa, dildeki mantıksal atomların dünyadaki olgulara karşılık geldiği fikrine dayanarak anlamlı önermelerin, olgulara tekabül etmesiyle doğruluk değeri verebildiğimiz önermeler olduğu görüşüdür: Bu görüş, Frege'nin referans iddiasıyla uyumlu olarak temelinde önermelerin nesnelerle bire bir örtüşeceği bir ideal dil varsayar (Çelebi, 2016, s. 70). Dolayısıyla ifadelerin doğruluk değerinin, an-

3 Frege'ye göre yalın önermeler düşünce içerir ve bu düşünceler onların anlamıdır (*Sinn*), oysa referans (*Bedeutung*) nesnedir (Frege, 2022, s. 36-41).

lamlarının dışındaki referansları aracılığıyla tespit edilmesi gerektiği düşüncesi, dilin mantıksal yapısı ile gerçekliğin yapısı arasında bir örtüşmeyi varsaymaya dayanır. Bu varsayıma, dilbilimsel çözümlemenin felsefi yöntem olarak belirlenmesinde de başvurulur.

Söz konusu metodolojik kavrayışın ardında kartezyen düalizmden, Locke'un zihni -izlenimleri işleyen- "tabula rasa" olarak tasavvurunu anlamlandırılan duyumculuğundan ve Kant'ın deneyimin birliğini gerekçelendiren transdantal felsefesinden miras alınan temsiliyetçi bir zihin tasavvuru yatar.⁴ Burada dil, zihnin dışındaki gerçekliği yansıtan, temsilleri zihne taşıyan bir araç olarak görüldüğünden zihinsel olan, maddî olanın dil aracılığıyla edinilmiş temsilleri sayılır. Nihai olarak ifadelerin çözümlenmesi aracılığıyla referansların ve dolayısıyla anlamların belirlenmesinden ve böylece dünya tasavvurunu gerçeklikle uyumlu bir biçimde oluşturmak için gerekli argümantatif temellerin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Gerçekliğin zihindeki temsiline oluşturucusu olarak dil anlayışıyla beraber artık temsilin zihinsel değil, dilsel bir şey olarak ele alınması (Rorty, 2006, s. 14), Descartes'ın düalizminin ileri taşınması ya da yeniden formüle edilmesi anlamına gelmektedir.

Sözü edilen yöntem anlayışı meta-felsefî bir tutuma da bu bağlamda yol açar. İfadelerin doğruluk değeri için referansa müracaat fikrinin yönlendirilmesiyle dünyaya ilişkin doğru tasavvurları sunmada bilim yetkin sayıldığından felsefe, bilimin sunduklarını aydınlatmakla sınırlandırılır. Felsefe bir kuram veya sistem değildir; olumsuz olarak anlamsız ifadeleri uzaklaştırarak, olumlu olarak anlamlı ifadeleri aydınlatarak metafiziğe karşıt biçimde mantıksal çözümleme faaliyetidir (Carnap, 2021, s. 156-157). Modern felsefeyi şekillendiren kartezyen düalizmin ve Kant'ın olgusal ve gerekçelendirmeye ilişkin sorunları ("quid facti" ve "quid juris") ayırarak formüle ettiği çerçeve içinden (Popper, 2003, s. 55) bakıldığında felsefenin konusu, şeylerin zihindeki temsilleridir. Analitik felsefeciler doğa bilimlerindeki yükselişe dayanarak dünyaya dair soruları felsefenin konu edinmesinin bir anlamı olup olmadığını mesele edinmişlerdir. Bu, analitik felsefenin bazen neden "bilimsel felsefe" olarak sunulduğuyla da ilgilidir: Critchley "bilimciliğin analitik felsefeyi karakterize ettiğini", Cooper onun "bilim dostu olma eğiliminde olduğunu", von Wright onun "bilimde ilerlemeye inancın bir ürünü" olduğunu, Hacker da onun "rasyonalite ve bilim ruhuyla ittifak hâlinde olduğunu" yazarken buna değinmişlerdir (Raatikainen, 2013, s. 12).

4 Rorty, modern felsefenin biçimlenişine dair okumasında analitik felsefeyi, ayna metaforuna başvurarak özellikle Descartes, Locke ve Kant'a atıfla, temel arayıcı bir epistemoloji içinde değerlendirir. Buna göre kartezyen düalizm yoluyla felsefenin zihinsel olanla meşguliyetinin tespiti, iç mekân olarak zihnin temsil üretme kapasitesinin düşünülmesi ve bunlar aracılığıyla bilgi imkânının dış alana taşınması felsefenin bilimin emin yoluna sokulması süreciyle tamamlanmıştır (Rorty, 2006, s. 144-146).

Bu anlayışta felsefe, rasyonalist Descartes'ta olduğu gibi bilimlerin kraliçesi değil, empirik yolla edinilen önermelerin açıklığa kavuşturulmasıyla meşgul bir hizmetçidir. Carnap'ın uygulamalı mantığın veya bilgi kuramının amacının, çözümlemeyle bilimsel ifadelerin bilişsel içeriklerini aydınlatma olduğunu yazması bunun bir örneğidir: Çözümleme, ifadelerdeki ya da tasavvurlardaki kelimelerin anlamlarını açıklamalıdır (Carnap, 2021, s. 134). Popper, dil çözümleyicilerinin gerçek felsefi sorunların bulunmadığını varsaydıklarını veya bunlar olsa bile dilin kullanımı ve sözcüklerin anlam ve referanslarıyla ilgili olduklarını düşündüklerinden söz eder (Popper, 2003, s. 27). Burada felsefi sorunlar dilden kaynaklanan sorunlar sayılır. O hâlde dilbilimsel dönemecin analitik felsefeye verdiği ruh, felsefenin merkezine şu soruyu taşır: "Dile ilişkin olmayan felsefi bir soru olabilir mi?" Bu açıdan Wittgenstein'in dilin yanlış kullanımına ilişkin yorumu, felsefeciler hakkında zihin bulanıklığı suçlamasıdır: Gündelik dil yetkin bir sentaksa göre biçimlenmiş olsaydı ve bir im tek referansa sahip olsaydı, örneğin "iyi" ile "güzel" in özdeş olup olmaması gibi görece bir felsefi sorun da belirmemiş olacaktı (Rossi, 2013, s. 42). Dolayısıyla felsefi sorunların esasında dilin yanlış kullanımından türediği bir teşhis olarak ortaya konulmuştur. Analitik felsefeyi diğer felsefelerden ayırırken başvurulanan sınıflandırma net değildir (Glock, 2021, s. 305). Ancak bu örnek bu konuda Dummett'in yazdıklarını anlaşılır kılar. Zira ona göre analitik felsefeyi farklı kılan yön, düşünce- nin felsefi açıklamasına dilin felsefi açıklamasıyla ulaşılabileceği fikridir: Mantıksal pozitivistlerin, iki farklı yaklaşımla Wittgenstein'in, Oxford'un gündelik dil felsefecilerinin ve ABD'de Carnap sonrası felsefenin bu görüş çizgisinde okunması makuldür (Dummet, 1993, s. 4, akt.: Raatikainen, 2013, s. 14). Açıktır ki kıta filozofları ve diğer bazı felsefeciler kavramların içini doldurma veya birbirleriyle ilişkilendirmede dilbilimsel imkânları kullanmışlarsa da felsefi sorunları salt dil sorunları olarak görmezler. Dolayısıyla dilbilimsel dönemeç, analitik felsefeyi yalnızca yöntemsel bir yenilikle belirlememiş, aynı zamanda felsefenin neliğine dair kökten bir yeniden bakış denemesine de sevk etmiştir.

Sonuç olarak metodolojik tutumda, temsiliyetçi zihin anlayışında ve bilimin felsefeye nazaran öncelenme eğiliminde dilbilimsel dönemecin etkisi analitik felsefe için biçimlendiricidir. Bu nokta en azından analitik felsefenin bugünden bakılarak gözlemlenebilen evrimini ve bu süreçte Wittgenstein'in rolünü göz önünde bulundurmaya gerektirir. Zira Wittgenstein Cambridge'de Russell ve Moore'un ki gibi çözümleme odaklı bir felsefeden Oxford'taki dilbilimsel felsefeye geçişte önemli bir rol oynar (Glock, 2021, s. 116). Bu rol nedeniyle de bu çalışmada sorun bağlamı için analitik felsefe-

nin Wittgenstein ile şematik hâle gelmiş biçimine odaklanılmaktadır. *Tractatus*'ta onun, temel hususlardaki görüşlerini Frege ve Russell'ın etkisiyle oluşturması ve mantıksal pozitivistlere etkisiyle analitik felsefe için kullanılan "gelenek" kavramının imalarına da uygun bir biçimde yaklaşık bir bütünlüğü mümkün kılması söz konusudur. Aşağıdaki bölümlerde bu nokta-i nazardan hareketle dilbilimsel çözümlemeye başvuru konusunda analitik felsefe, Wittgenstein'in felsefesinin gelenek içindeki öncülerinde ve ardıllarında gözlemlenen söz konusu bütünlük bağlamında ele alınmaktadır.

2. Erken Analitik Felsefede Dil ve Gerçeklik İlişkisi Üzerine Bina Edilen Hakikatin Uygunluk Kuramı

Bir ifadenin doğru veya yanlış olduğuna dair kararın verilmesinde müracaat edilmesi gereken ölçütle ilgili tartışma felsefe için temel bir tartışmadır. İnsanın özellikle dış dünya hakkında edindiği izlenimlerin yanılığa açıklığı, yanlış yargılardan kaçınmayı temin edecek böyle bir ölçütü gerekli kılar. Buna bağlı olarak dış dünya hakkındaki yargıların uygunluğunu gözeten bilişsel standartlar geliştirilerek geleneksel epistemolojinin normatif karakteri biçimlendirilmiştir. Söz konusu bilişsel standartlar aracılığıyla bilginin nasıl olması gerektiğine ilişkin farklı felsefî tutum ve kuramlar ortaya çıkmıştır. Bilginin doğruluğu üzerine bir yaklaşım olarak hakikatin uygunluk kuramında, gerçeklik ile onun hakkındaki ifadelerin örtüşmesi hâlinde hakikatten söz edilebileceği ileri sürülür. Dolayısıyla hakikat, bir düşüncenin gerçeklikle uygunluğuna karşılık gelir. Analitik felsefe geleneği içinde de uygunluk kuramının benimsenmesine yönelik bir eğilim mevcuttur. Burada bu bağlamda, erken analitik felsefecilerin dilbilimsel çözümleme yöntemini benimsemelelerinin ardında, uygunluk kuramında varsayılan nesnel gerçeklik tasavvuru ile biçimlenmiş hakikat anlayışının yattığı konusu ele alınmaktadır.

2.1. Hakikatin Uygunluk Kuramı ve Yansıtma Anlayışı

En genel ifadesiyle düşüncenin gerçeklikte mevcut bir duruma karşılık gelmesi hâlinde doğru olacağı görüşünü esas alan hakikatin uygunluk kuramının (kısaca uygunluk kuramı) farklı biçimleri mevcutsa da (Tepe, 2016, s. 100) çeşitlilikteki ortak yön, nesnel hakikat iddiasıdır. Düşüncenin, konusundan farklı bir ontolojik statüde bulunduğu; nesnenin, zihinden bağımsız olmak anlamında gerçek olduğu varsayılır. "Doğru", zihne ait düşüncelerin ve onların ifadelerinin bir niteliğiymken "gerçek", zihinden bağımsızca var olanları imler. Dolayısıyla uygunluk kuramı nesnel gerçekliği varsayarken ifadeye "doğru" nitelemesi yapılabilmesi için, "olanın olduğunu ya da olmayanın olmadığını" söyleme gerekliliğini yükler (Aristoteles, 2015, s. 102-103).

Uygunluk kuramı, epistemolojik bir kuram olmakla birlikte gerçekliği varsayması itibariyle ontolojik bir yargıya dayanır. Nesnel gerçekliği ve doğru temsillerin onu zihne ayna gibi yansıtabileceği fikrini, böylece nesnelliğin ifadelere de taşınabileceği görüşünü içerir. Bu nokta, uygunluk kuramının zayıf yönünü işaret eder. Bunun sebebi, her ne kadar dış dünya ve zihin içeriğinin üreticisi olarak beyin maddîyse de aralarındaki ilişkinin dışarıdan incelenme imkânının bulunmamasıdır. Mevcut koşullarda zihin-dünya ilişkisine dair bilgi edinme imkânı yine zihinsel kategorisi dahilindeki bilişsel yetilerle sınırlıdır. Dolayısıyla bu konudaki epistemik değerlendirme, deneysel yolla sınanamayacak kimi varsayımlarla inşa edilen kuramsal bir çerçeveye mahkûmdur. Bu varsayımların en belirleyicisi gerçeklik hakkındadır. Zihinden bağımsızca var olan şeylerin bütünlüğü olarak gerçeklik epistemik olarak değerlendirilmek istendiğinde deneyime belirli bir yönü itibariyle konu edinilebilir. Nihayetinde deneyim, insan duyusunun sınırlılıkları itibariyle gerçeklik hakkında tüketici bir değerlendirmeye izin vermez. Öyleyse gerçeklik hakkındaki yargıların onunla örtüştüğü nesnel olarak nasıl bilinebilir? Bu sorun, gerçeklik varsayımının çeşitlenmesinde de görülür. Naif gerçekçilik veya inşacılık görüşlerinde işaret edilen gerçeklik tasavvurlarının farklılığı dikkate alındığında, hangisinin doğru ya da doğruya daha yakın olduğu konusunda karar verilmesine imkân sağlayacak deliller hususunda aşılması güç mantıksal bir engel mevcuttur. Çünkü gerçekliğin neliği hakkında başvurulacak deliller, ancak ve sadece bilişsel yetilere dayanacağından delillerin değerlendirilmesiyle verilecek karar sadece zihinsel dayanaklara sahip olacaktır. Burada ortaya çıkan “kanıt döngüsü sorunu” (Moser, 2018, s. 31), dış dünyayla ilgili tikel önermeler yanı sıra deneyden önce “neyin gerçekten var olduğu” konusunda da aklî dayanaklar aramaya sevk eden metafiziksel bir sorgulamaya iter. Gerçeklik hakkındaki yargıların doğru olup olmadıkları ve bu yargılara ilişkin standartlarla ilgili meseleler başta olmak üzere yapılacak bir araştırma da ontoloji ve epistemoloji ile bütüncül bir şekilde kurulur.

Gerçekliğe dair yargıların gerekçelendirilme koşullarını inceleyen ve bir ifadenin hangi koşullar altında doğru olduğunun belirlenmesine yönelik bir disiplin olarak epistemoloji, bu bağlamda dil ve dış dünya arasındaki ilişkiyle ilgilidir. Bu temelde epistemoloji “hakikat” kavramının mahiyetini belirlemeyi hedefler. Ana epistemik hedef olarak hakikatin tanımlanması, tüm yargılarda isabetle karar vermenin bir gereği olarak görülür. Dolayısıyla gerçekliğin en azından uygun bir değerlendirmesine ulaşmanın yolu, “bilgi” kavramının inanmaya değer güvenilirlikte olmasının standartlarını temin etmekten geçer.

Söz konusu ana epistemik hedefle ilgili kuramlar, dilsel olanın gerçeklikte olup biteni zihne yansıtması gerektiği yönünde bir standartta uzlaşma içerir. Hakikat üzerine felsefe tarihinde öne çıkan belli başlı kuramlar uygunluk kuramını temel alırlar (Tepe, 2016, s. 99-100); tutarlılık kuramı veya uzlaşmacılık da gerçekliğe bakış açıları farklı olmakla birlikte ifadelerin gerçeklikle uyumlu olması gerektiği fikrinde ortaktır. Bu uzlaşıda ifadeler, gerçekliği bir imge gibi zihinde canlandıran temsil öğeleri olarak görülür: “Tümce, gerçekliğin bir tasarımıdır: Çünkü, tümceyi anladığımda, onun ortaya koyduğu olgu durumunu tanırım. Ve tümceyi de, anlamı bana açıklanmaksızın, anlarım” (Wittgenstein, 2018, s. 51).

Kısacası, yansıtma anlayışı içinde dil gerçeklikte olanı tasarlayıp onu kavramanın aracı olduğu için hakikat, dilsel ve gerçek olanın örtüşmesi şeklinde tasavvur edilmektedir.

2.2. Analitik Felsefede Dil, Gerçeklik ve Hakikat İlişkisi

Bir gelenek olarak analitik felsefede uygunluk kuramının benimsenmesindeki ana saik temsiliyetçi bakış açısıdır. Bu açıdan Davidson’ın dil anlayışında temsiliyetçilikten kopuşu, analitik felsefe için kritik bir eşittir (Rorty, 1995, s. 33). Sonradan zuhur eden bu farklılaşma, zihinsel olanın yerine dilsel olanı almış ve bununla biçimlenmiş ontolojik, epistemolojik ve metodolojik bir ufuk çizmek bakımından erken analitik felsefeyi anlaşılır kılmaya katkı sunar. Dilin yapısıyla dünyanın yapısı arasındaki koşutluğu esas almak anlamında temsiliyetçilik, bir ifadenin doğru olup olmadığını anlamak için dilsel olanla olgusal olanın karşılaştırılabileceği bir çözümlemenin ve bunun için ifadelerdeki anlamın açık hâle getirilmesinin metodolojik bir gereklilik sayılmasına aracılık etmiştir. Frege, Russell, Wittgenstein ve mantıksal pozitivistleri bir araya getiren yönlerden en önemlisi, felsefi yöntemi “anlamın açık kılınması”na hasretmeleridir: Frege’nin anlam ve referans ayrımı, Russell’ın mantıksal atomculuğu, Wittgenstein’in “hakkında konuşulabilir olan” kavramı ve mantıksal pozitivistlerin doğrulanabilirlik ilkesi nüanslara rağmen ortak ufka sahiptir. Bu ufku belirgin kılmak amacıyla analitik felsefede anlamı aydınlatma çabasının, dil ve gerçekliğin bir karşılıklı ilişki içinde tasavvur edilmesine dayanan bir hakikat kavrayışıyla ilişkisine bakılmalıdır. Bu amaçla Frege ve Russell etkisindeki Wittgenstein’in ilk dönem eserine bakıldığında hakikatten söz edilirken onun en azından iki yönü görünürleşir: Bunların ilki, hakikatin dilsel olanın taşıdığı bir özellik olması ve ikincisi de onun gerçekliğe tekabül etmeyle ilgisi.

Tıpkı Aristoteles gibi analitik felsefeciler de hakikat sorununu dilsel alanda temellendirerek hakikatin ifadelere mahsus bir özellik olduğu var-

sayımıyla -Frege istisna olmak üzere-⁵ hakikati ifadelerin yüklemi olarak kavrarlar. Bu, doğruluk değerinin ifadelere atfedilmesi anlamına gelir. *Tractatus*'ta Wittgenstein, gerçekliği dil yoluyla ortaya koymanın imkânı ve sınırları üzerinde dururken dili, gerçekliğin bir projeksiyonu olarak alır (Rossi, 2013, s. 40). Kitabın ana fikri, "Dilimin sınırları dünyanın sınırlarıdır." (Wittgenstein, 2018, s. 133) veciz ifadesinde özetlendiği şekliyle dilin dünyayı yansıtan bir resim olarak tasavvurudur. Wittgenstein dilin uygun kullanımını sorgulayarak gündelik dilde bir imin farklı referanslara sahip olmasının oluşturduğu bulanıklıktan söz eder (Çakmak, 1997, s. 143). Anlam ve referans arasındaki ayrıma daha önce değinen Frege'nin matematiksel doğrulukla ilgili yaklaşımını⁶ gerçeklikle ilişkili olarak yeniden biçimlendirerek anlamın nasıl mümkün olduğu sorusu üzerinde durur. Olgu dünyası açısından bunu, düşüncenin referansının bir karşılığının bulunmaması hâlinde boş-anlamlı (*sinnlos*) olduğu sonucuna taşır: Bir cümlemin anlamlı olup olmaması, dünyanın varsayılan tözüyle ilgili olarak salt nesnenin tasvirinden çıkarılacak bir sonuçtur (Wittgenstein, 2018, s. 19). Buna göre bir nesneyle ilgili bir ifadenin doğruluğu da o nesnenin tespit edilmiş anlamıyla ilgilidir. Bu tespit, anlamın (tözle ilgili olmak bakımından) ontolojik olarak belirlendiği sonucunu verir. Dolayısıyla dil, dünyayı tasvir ederken söz konusu sabit anlama gönderme yapmalıdır. Bu sayede bir nesneden söz etme, adeta bir resim gibi onu temsil etmelidir.

Bu açıdan bakıldığında idealizmin veya kavram gerçekçiliğinin aksine dış dünyanın gerçekliğine ilişkin nesnel bilgi yorumu erken analitik felsefede empirist bir bilgi kavrayışını görünür kılar. Bilgiye yol açan nedensel etkinin deneyimde temellendirilmesi söz konusudur. Gerçeklik (ontoloji) ve hakikat (epistemoloji) arasındaki bu nedensel ilişki Wittgenstein'ı, önermelerin doğruluk değerini belirlemede onların konusunu oluşturan olguları dikkate almayı gerektiren bir sonuca itmiştir. Şeylerin aksine olgular dilsel olan önermelerin nesnesi ve onların doğruluk değerinin taşıyıcısı sayıldığından (Bunnin & Yu, 2004, s. 254) dünyanın, şeylerin değil, olguların bütünlüğü olarak resmedildiği *Tractatus*'ta dünyanın nihai bileşenleri atomik olgulardır. Dolayısıyla nesnelerin tıpkı bir zincirin baklaları gibi birbirle-

5 Frege, doğruluk değerinin önermelerin bir yüklemi olmadığını, yani "kar"ın "beyaz" özelliğine sahip olmasındaki gibi düşünülmemesi gerektiği görüşündedir (Dummet, 1959, s. 141). Bir O nesnesine Px özelliği yüklemek demek; özne (O) ve yüklemi (Px) birleştirmekten ibarettir. "Kar beyazdır." önermesinde olduğu gibi, "kar" ve "beyaz" ifadelerinin birleştirilmesi söz konusudur. Frege'ye göre bu, nesneye özellik yüklemek anlamına gelmez; sadece <PO>'yu ("O P'dir." düşüncesini) kavramak söz konusudur (Kim, 2019, s. 33).

6 Frege, anlam ve referans ayrımını matematiksel doğrulukla ilgili olarak açık etmiş ve aynı sayıyı (16'yı) işaret eden 24 ve 42 sayılarının farklı düşünce içeriklerinin mevcudiyetinden söz etmiştir (Yıldırım, 2017, s. 164).

rinin içinde bulunduğu olgu bağlamlarının toplamı dünyayı verir ve olgu bağlamlarının var olmaları ve var olmamaları gerçeklik olduğu için bu resimde “toplam gerçeklik dünyadır”. (Wittgenstein, 2018, s. 21-23). O hâlde dünya hakkındaki hakikat de sadece olguların doğruladığı ifadelerin toplamıdır. Burada gerçeklik ve dil arasında kurulan koşutluk fikrinin kökeni olarak Russell’ın mantıksal atomculuğunun etkisi görülmektedir: Hakikate ilişkin çözümlemeye erişilebilecek ve birbirinden bağımsız olan, fiziksel atomlar değil de atomsal önermeler olduğu için mantıksal atomlardan söz eden Russell (Rossi, 2013, s. 34), “Eğer anlamlı konuşacaksak ve sadece gü-rültü yapmayacaksak kullandığımız kelimelere bir anlam yüklemeliyiz ve kelimelere yüklediğimiz anlam aşına olduğumuz bir şey olmalıdır” diye yazar (Russell, 1959, s. 58). Russell tarafından aşinalık (*acquaintance*), “çıkarım sürecinin veya hakikat bilgisinin aracılığı olmaksızın farkında olduğumuz şey” olarak tanımlandığından (Russell, 1959, s. 46) atomsal önermeler gerçeklikle örtüşen önermelerden ibarettir. Böylece gerçeklik ve onun dil yoluyla ifadesinde anlamlı önermeler de sadece dünyayı resmeden ifadelerdir.

Russell’ın mantıksal atomculuğu sadece Wittgenstein’a değil, mantıksal pozitivistlere de etki ederek analitik felsefe geleneği içinde, felsefe için uygun yöntemin dil çözümlemesi olarak belirlenmesini yönlendirici olmuştur. Mantıksal pozitivistler yargıların gerçeklikle karşılaştırılması yoluyla doğrulanabilmesini önermelerin anlamlılık koşulu sayarlar. Buna göre mantıksal atomlar olgularla örtüştüğü ölçüde anlamlı bir düşünce mümkün olur. Örneğin Carnap, sadece matematiksel ifadelerle beraber totolojik ya da analitik önermelerle bunların çelişikleri ve protokol önermeler olarak empirik bilimlerden edinilen önermelerin anlamlı olabileceğini ileri sürer (Carnap, 2021, s. 154-155). Düşünceleri önerme formunda gerçekliği yansıtan cümleler olarak alan Wittgenstein’ın (Glock, 2021, s. 72) etkisiyle dile ilişkin çözümleme aracılığıyla elde edilecek her bir parçanın doğruluk değeri alıp almadığına göre hakikat hakkında karara ulaşılabilir kabul edilmiştir.

Erken analitik felsefede farklı yaklaşımlar ve görüşler ifade edilmişse de hakikatin uygunluk kuramı; hakikatin referansla ilgili olduğu, uygun referanslara başvurulduğu ölçüde dilin gerçekliği zihne yansıttığı ve ifadelerin çözümlenmesi yoluyla anlamın açık kılınabileceği fikirleriyle örtüşür biçimde kavranılır. Bu bağlam içinde ifade edilirse yansıtma anlayışı veya temsiliyetçilik, erken analitik felsefedeki metodolojik kaygıya yerleşiktir. Felsefi bir araştırmada ifadenin çözümlemesi ve bununla bir argümanın çözümlenmesi; bilimdeki nedensel akıl yürütmeden farklı olarak şeyin ne olduğuyla ilgilenmek bakımından mahiyet hakkındadır (Özkan, 2016, s. 66-67). Tanım ve anlamla ilgili bu çözümlemeye, argümanın temellendirilmesi

ve onu oluşturan parçaların açıklıkla ortaya konulması beklentisi yer alır. Bu açıklık, nesnenin anlama yol açtığı görüşüyle çözümlemeye olgusal bağlamı dikkate almayı gerektirir. Bilimsel dünya görüşüyle etkileşim içinde biçimlenen analitik felsefede ontolojiye ilişkin bakış açısı bu metodolojik çerçeveye bütünleşiktir: Sınırlandırma sorununa ilişkin çözümlerde olduğu gibi bilimsel yöneme konu edilemeyen şeyleri de dikkate alan analitik-sentetik yargı ayrımı yoluyla “hakkında konuşulanlar ve konuşulamayanlar”la ilgili bir çerçeve gelenek içinde korunmuştur. Bu hâliyle analitik felsefede hakikat sorunu, referans sahibi nesne ve onun yol açtığı anlamla gerçekliğin ne ölçüde örtüştüğünün sınanmasıyla ilgilidir.

3. Dilbilimsel Çözümlemenin Metodolojik Dayanakları ve Meta-Felsefî İçerimleri

Yöntem, en genel anlamıyla belirli amaçları gerçekleştirmek veya hedeflere ulaşmak için kullanılan araçlar ile başvuru alan usulleri işaret eder. Hem felsefede hem de bilimlerde bilgi edinmeyle ilgisi bakımından yöntem sorununun merkezinde hakikate (ya da *tanımı gereği* doğru olan bilgiye) nasıl ulaşılabileceği sorusu yer alır. Erken analitik felsefe geleneği içerisinde yöntem yaklaşımı; bir taraftan önermelerin gerçeklikle örtüşmesi gerektiği fikri, diğer taraftan bunun sağlayacağı bir anlam ölçütü üzerine görüşleri içerir. Metodolojik dayanakları dil ve gerçeklik arasında kurulan yapısal benzerlik fikrinde temellenen hakikat ve yöneme ilişkin bu tutum, aynı zamanda felsefenin ve konusunun ne olduğuna dair bakış açısını da biçimlendirir. Burada, erken analitik felsefede metodoloji anlayışının ontolojik, epistemolojik ve semantik çerçevesi üzerinde durulmakta ve bunun meta-felsefî sonuçları değerlendirilmektedir.

3.1 Dilbilimsel Çözümlemenin Metodolojik Dayanakları

Önceki kısımlarda ele alındığı üzere analitik felsefe geleneğine dair genellik, dilbilimsel çözümlemenin etkisinde yatmaktadır. Felsefî sorunlara ilişkin çözümleme, dünya hakkında doğru ifadeleri ortaya çıkarmayı hedefler. Russell’ın mantıksal atomculuğunun biçimlendirdiği formuyla metodolojik tutumda, doğruluk değerinin sözcüğü ve referansların karşılığının gösterilebilmesi gereği varsayılır. Biçimleri gereği totolojiler ve çelişkili önermeler dışındakilerin doğruluk değerini belirleyen atomsal olgular olduğu fikri, karmaşık önermelerin çözümlenerek atomsal önermelere indirgenmesi ve müteakiben bunların öznelerinin referanslarının gerçeklikteki karşılıklarının bulunması temelinde analitik felsefecilerin hakikatle ilgili izledikleri yolun ana çizgilerini belirler. Bunun özellikle Russell’ın görüşleri etkisinde

Wittgenstein ile kazandığı ve dilbilimsel dönemecin sonucu olarak aldığı biçim, felsefî sorunları dilbilimsel sorunlara indirgeyicidir.

Felsefî sorunların dilin yapısı ve kullanımıyla ilgili olduğuna ilişkin bir tümel varsayım, çözümleme yoluyla bu sorunların çözülebileceği varsayımını da içerir. Bu varsayımın ilk kısmı, gerçeklik sorunlarının dışarıda bırakılarak felsefeye gerçekliğin dil aracılığıyla resmedildiği alanın (zihinsel araştırma alanının) bırakılmasını ima eder. İkinci kısım, dilsel sorunların çözümü için ifadelerin çözümlenmesi üzerinedir. Burada dilin yapısı olarak ele alınan şey mantıksal yapı olduğundan felsefî bir sorunu ele alabilmenin yolu, onu ortaya çıkaran argümanın (sentaktik ve semantik yönden) mantıksal yapısının incelenmesidir. Bu nedenle mantıksal pozitivistlerde öne çıktığı gibi deneyimi, gerçekliği ve dili çözümlemede psikolojiye değil, mantığa başvuru söz konusudur (Glock, 2021, s. 74). Mantığın kullanımıyla “gerçeklik” kavramı, “dil sınırları” kavrayışı temelinde, metafizik içerimlerinin aksine, anlamlı kabul edilen atomik önermelerle sınırlandırılarak konu edinilir. Dolayısıyla dilbilimsel çözümleme yoluyla -bilimsel yöntemin uygulanabilmesinin bir koşulu olan- gerçekliğin kabulündeki metafiziksel gereklilik, yerini dilin yapısının gerçekliğin yapısıyla uyumlu olduğu varsayımına bırakmış olmaktadır. Böylece ontolojik olan gerçeklik sorunu, doğruluk değerinin taşıyıcısı olan önermeler üzerinden mantıksal çözümlemenin konusu olarak sınırlandırılır.

Ontolojik kabullerin temellendirilmesine yönelik mantıksal çözümlemeye dair bu tutum, gündelik dilin imkânlarına bağlı olarak mantığın yeniden biçimlendirilme arayışıyla da ilişkilidir. Frege’nin dilbilimsel dönemecin başlangıcında görülen felsefî bir sorunu dil sorunu olarak yeniden formüle etme girişimi, bu bağlamda, iki sonuca yol açar: Bunların ilki, gündelik dilin anlam sorunlarına sebep olmasının aşılması için ideal dil arayışıyken ikincisi, sembolik mantığın ortaya çıkışıdır. Frege, gündelik dilde bazen ifadelerin gramere göre bir nesneyi imlemeleri gerekirken bunu yapmamaları nedeniyle sembolik bir dil (ideografi) icat etme gereği üzerinde durarak ifadelerin içeriğini fonksiyon ve argüman olarak tespit etmiştir. “Gezegen yörüngelerinin eliptik biçimini keşfeden biri vardı.” gibi bir (A) önermesinde, “Gezegen yörüngelerinin eliptik biçimini keşfeden” yan cümlesi (B) gerçekte bir nesneyi imlemez, dolayısıyla bir doğruluk değeri yoktur. (B)’nin doğruluk değerini belirleyen (A)’dır (Frege, 2022: 49). Öyleyse (B) ancak ve sadece (A)’nın bir fonksiyonu olarak ifade edildiğinde doğruluk değerine sahip olabilir. Uygun bir çözümleme için de fonksiyon ve argümanın bir bütün olarak alınması gerekir. Frege’nin belirlediği bileşimsellik ilkesi gereği bütünü belirleyen parçalar olduğundan her bileşik ifadenin anlamı ve

referansını belirleyen semantik değeri de öğelerinin semantik değerinin bir fonksiyonudur (Özcan, 2021, s. 60). Bunda ana iddia, birden çok önermenin birleşimiyle oluşan karmaşık bir önermenin doğruluk değerinin belirlenmesinde bunları bir araya getiren bağıntının türüne bakılmasının gerektiğidir: Bunun için, içindeki (“her”, “hiçbiri”, “bazı” gibi) niceleyicilerle değilme gibi sinkategorematik terimlerden arındırılmış atomsal önermelerin fonksiyon ve argüman olarak çözümlenmesinde $F(x)$ önerme fonksiyonuna başvurulur (Rossi, 2013, s. 18-21). Doğruluk değeri alabilecek her atomsal önermenin (x) içeriğindeki özne ve yüklem, ayrımlarına rağmen sözel/zihinsel olmak yönünden gerçekliği içermedikleri gibi birlikte ortaya çıkardıkları önermeler de gerçekliğin yüklemi olarak sözeldir. Dolayısıyla öznenin referansı gerçeklik olduğu müddetçe (x) değişkeninin bir limit değeri olarak alınabildiği önermeler anlamlı (doğruluk değeri alabilir) kabul edilmektedir.

Önermenin anlamının, (x) değişkeninin gerçekliğin yüklemi olmasıyla sınırlandırılmasının oluşturduğu semantik bağlam; Russell ve Wittgenstein’in etkisiyle mantıksal pozitivistlerce de izlenir. Anlamın, ifadenin olguyu işaret etmesiyle ölçüldüğü standardın doğrulama yönteminde gizli görüldüğü bir biçim alır. Bu ölçüt aracılığıyla; metafizik, değer felsefeleri ve normatif bilimleri bütünüyle anlamsız önermelerden müteşekkil gören Carnap’ın yaptığı gibi yargılar; sentetik, analitik ve anlamsız diye üç sınıfa ayrılır (Carnap, 2021, s. 154-155). Bununla birlikte bir ifade verimsiz ya da yanlış olsa bile anlamlı olabilirken belirli bir dilde bir ifade oluşturmayan kelime dizileri anlamsızdır, anlamı olmadığı hâlde anlamlı görünen sahte ifadelerdir: Bu açıdan metafizik tümüyle sahte ifadelerden ibarettir (Carnap, 2021, s. 135).

Bu kapsamda analitik felsefede yöntem hususunda emprisist yaklaşımın ontolojik ve epistemolojik kabulleri ile dilin mahiyeti ve mantığın onunla mütakabiliyetine dayalı semantik kabuller belirleyicidir. Geneli açısından değerlendirilirse bu dayanak çerçevesi, Wittgenstein’in bir tasarım oluşturulması için gerekli olduğunu ileri sürdüğü mantıksal biçimin gerçekliğin biçimi olduğu (Wittgenstein, 2018, s. 25); mantıksal olan ve gerçek olan arasındaki koşutluk varsayımında temellenir. Anlam ve referansın farklılığı, doğruluk değerinin dilsel nesneler için mümkün olduğu gibi semantikle ilişkili kabuller ile gerçekliğin atomsal olguların birleşiminden oluştuğu, atomsal önermelere tekabül eden tekil olguların mevcudiyeti gibi ontolojik kabuller, dilbilimsel çözümleme yöntemine başvurunun temel gerekçelerini oluşturur.

3.2 Dilbilimsel Çözümleme Yönteminin Meta-felsefî İçerimleri

Yukarıda ele alınan yöntem anlayışı ontolojik, epistemolojik, semantik ve mantıksal yönleri sahip olarak dil ve gerçeklik arasında varsayılan ilişki

üzerine bina edilmiştir. Dolayısıyla gerçek ve anlamlı olanın içinde tanımlandığı felsefenin veya konusunun ne olduğu gibi daha kapsamlı bir tutumu da içermektedir. Bu tutum tarihsel olarak bilimin yükselişine bağlı biçimde felsefenin yeniden konumlandırılması düşüncesiyle ilgilidir. Özellikle fizik biliminde 19'uncu yüzyılda dünyanın nasıl işlediğine dair açıklamalarda gözlemlenen görece başarı bu çabanın ana etkenidir. Şayet bilim, bize dünyanın ne olduğu veya nasıl işlediği konularında rehberlik edebilecek bir yetkinliğe sahipse; yüzyıllardır felsefecilerin dünyayı açıklamak için başvurdukları tarzda kuramlar inşa etmek gerekli görülmez. Bilimin açıklama gücü ölçüsünde metafiziksel kuramların bir anlamı olmadığı düşünülür. Bu yaklaşımın genel hatlarını belirlemek için Wittgenstein'in erken dönem felsefesinde ortaya koyduğu dil dolayımındaki sınırlandırma yaklaşımı ile bunun ışığında erken analitik felsefenin pozitivizm, bilimcilik ve natüralizm gibi yaklaşımları etkileyen yönüne bakmak faydalı olacaktır.

Wittgenstein, *Tractatus*'ta felsefeyi bir öğreti değil etkinlik olarak tespit edip onu, bilimin sağladığı önermelerin açıklığa kavuşturulmasıyla sınırlar (Glock, 2021, s. 73). Burada felsefe, gerçeklik hakkında söylenenleri incelemek ve bunların gerçekliğe uygunluğunu sınamakla sınırlandırılır. Dolayısıyla felsefeye semantik bağlamda çizilen çerçeve, ahlâkî yargılar özelinde aksiyolojik değerlemeyi felsefe dışı sayma eğilimini yönlendirir. Bu yöneliş 20'nci yüzyılda sadece dil felsefesinde değil; bilgi sorunu, ontoloji ve değerler felsefesini de içeren geniş bir alanda etkili olur. Wittgenstein'in analitik felsefeye etki eden katkısı temelinde felsefenin mahiyetine dair görüşleri üç ana konu etrafında biçimlenir. Bunlar; felsefî sorunların dilin yanlış kullanımından türemişliği, kavramların şeyleştirilmesi ve metafizik ile etikte olduğu gibi anlamsızlık eleştirileridir (Rossi, 2013, s. 42-45).

Sentaksla ilgili olan ilk eleştiri, felsefecilerin işaret ve referans ayrılığını dikkate almamaları nedeniyle bir zihin bulanıklığı içinde olduklarına dairdir. Wittgenstein'a göre gündelik dil yetkin bir sentaksa göre biçimlenmediği için işaret ve referans arasında farklılık ortaya çıkar. Dilin yanlış kullanımı nedeniyle felsefî sorunlar türetmekten maksat da bu bağlamda ideaları birbirinin yerine kullanmak veya birleştirilmelerine yol açan önermeler dizisi oluşturmaktır. Örneğin "dır" (*ist*) kopulasının "Yeşil yeşildir." ("*Grün ist grün.*") cümlesinde olduğu gibi bir eşitlik göstergesi olarak kullanımında ve birisinin soyadına gönderme yapmak ("O Yeşil'dir.") yoluyla varoluşun dile getirilişi olarak kullanımında bu tür bir bulanıklık söz konusudur (Çakmak, 1997, s. 143). Bu eleştiri özellikle bilimin açıklama gücü karşısında felsefeye ihtiyaç kalmadığı görüşünü savunan bilimciler tarafından da dile getirilir. Örneğin Atkins'te felsefenin doğayı açıklamaya yardımcı olmadığını eleştiri-

siyle (Hughes, 2000, s. 32-33) işlev üzerine bir sorgulama biçimi alır: Felsefî kavramların referanslarının belirsizliği veya uygunsuzluğu bilimin olgular karşısındaki netliğine kıyasla anlam karışıklıklarına yol açmaktadır. Bu karışıklık felsefeden beklenen açıklama işleviyle çelişkili görülür. Yakın dönemde bilimciliğin örneklerini veren birçok yazar yanı sıra Hawkins ile Mlodinow'un felsefenin ölümünü ilan etmeleri de aynı nedenledir (Hawking ve Mlodinow, 2010, s. 11). Gerçeklik hakkında bilimin sağladığı açık önermeler, felsefeyi işlevsiz kılar sayılır. Felsefedeki bu tür karışıklıkların çözümüyse anlamı mümkün kılan işaretlerin açık ve seçik olacağı bir dil kullanımıdır:

"Tanımlarla belirlenen simgeler, mantıksal sözdizim içindeki anlamlı kullanımlarda birbirinden ayırt edilebilir. Adların işaret etme biçimleri bir kez tanımlandığında bu tanımlar p, q, r mantıksal simgeleriyle kullanılabilirler. Bu simgeler mantıksal çoğaltma yöntemleri içinde anlamı ifade edecek biçimde kullanılırlar" (Çakmak, 1997, s. 143).

Dil evreni ve dil dışı evren arasındaki ilişkiyi kuran referans nesneye götürdüğünden Frege de dilin nesnel bir anlamı aktarması için referansın nesnel olması gerekliliği üzerinde durmuştur (Özcan, 2021: 72-74). Anlamdaki keyfilik imkânının aksine referans ve tasavvurun nesnelliği önermelere açıklık kazandırmayı gerektirir. Sentaksla ilgili bu sorun semantik bağlama göndermeyle çözülürken Bacon'a atfedilen, "bilim yaparken felsefî düşüncüyü bir kenara atma" düsturuyula (Wolpert, 1994, s. 122) gerçekliğe müracaat yeterli ve gerekli görülmekte, böylece sahte (*pseudo*) sorunlardan kurtulmak hedeflenmektedir.

Wittgenstein'in ikinci eleştirisi, mantıksal form ideasının hatalı kullanımının felsefî yanılsamalar ürettiği şeklindedir. Bir önermenin değişkeni olarak formel bir kavram (tümel), aldığı değerlerden olan bir nesneyle karıştırılmakta ve böylece formel olan şeyleştirilmektedir (Rossi, 2013, s. 42-45). Nominalizmin çağcıl bir yorumuna dayanan bu eleştiri, bilimsel yöntemin merkezindeki tümevarım mantığı aracılığıyla edinilen genellerin birer değişken olarak fonksiyon değerleri dışında bir gerçekliklerinin olmadığı görüşüne dayanır. Fizikselci bir dilin gerekliliği üzerinde duran Neurath da felsefeyi "dili yozlaştırıcı bir şey" olarak nitelerken özellikle kavram gerçekçiliğiyle bütünleşik metafiziksel düşünme alışkanlığının gerçekliği kavrama biçimini çarpıttığını ileri sürmüştür (Sorell, 1991, s. 10). "Tümce değişkeni, biçimsel kavramı; aldığı değerler de bu kavramın altına giren nesneleri imler." diye yazan Wittgenstein, nominalizme göndermeyle bu tür değişkenleri tikel bir nesneyi işaret ederek kullanmayı meşru görürken bir özne olarak kullanımlarında saçma sahte cümleler ortaya çıktığı görüşündedir (Wittgenstein, 2018, s. 69).

Üçüncü eleştiriyse boş-anlamli (*sinnlos*) ve anlamdan yoksun (*unsinnig*) önermeler dolayımında özellikle metafizik ve etiğe yöneliktir: Doğrulama imkânı olmayan önermeler olarak bunlar, herhangi bir şey gösteren ama hiçbir şey söylemeyen önermeler olduklarından anlamlı değildirler. Dolayısıyla olgu bağlamlarına gönderme yapmayan ya da matematiksel ve analitik yargılara götürmeyen metafizik ve aksiyolojik önermelerle meşgul olmak felsefeyi saçmaya sürüklemektedir. Anlamlı önermelerin belirlenmesi için başvuru olan doğrulanabilirlik ilkesi, mantıksal pozitivistlerin bu sorunu aşmak için geliştirdikleri bir ölçüt olmuştur. Önermenin anlamlı olabilmesinin bir koşulu olarak Carnap, türetilebilirlik ilişkisi içinde dilin her kelimesinin başka kelimelere ve nihayetinde gözlem ifadeleri olan protokol önermelerine indirgenebilmesi gereğini bu bağlamda ileri sürer (Carnap, 2021, s. 137). Bu çerçevede felsefî kuramların, bilimsel kuramlar gibi deneyimle kanıtlanabilir olmadıklarından öngörüye izin vermemeleri felsefenin açıklama gücünü sorunlaştırır. Genel olarak mantıksal pozitivistler bu bağlamda metafiziğin ne a posteriori ne de analitik olduğunu ve bu nedenle de boş-anlamli veya saçma olduğunu ileri sürmüşlerdir (Glock, 2021, s. 75): A posteriori yargılar gerçekliği yansıtırken a priori yargılar analitik dilsel uzlaşılar olarak anlam taşırlar, oysa metafiziksel yargılar ikisi de değildir. Dolayısıyla metafizik gibi yine deneyime dayanmayan değer konularını içeren aksiyolojik meseleler de felsefenin nesnel dili dışında görülür.

3.3. Wittgenstein'in Meta-Felsefî Görüşleri Üzerine Bir Değerlendirme

Bu eleştiriler, yöntem sorunu üzerinden felsefenin mahiyeti ve işlevi hakkında çıkarılmış sonuçlardır. Felsefî yöntem, ifadelerle ortaya konulan nesnel anlamı açığa çıkarmayı başardığında felsefenin uygun işlevi yerine getirilmiş sayılmaktadır. Böyle bir metodolojik kavrayışın 20'nci yüzyıl analitik felsefe geleneğinde; sadece doğrulanabilir önermelerin anlamlı olabileceği görüşü olarak pozitivistizm, bilginin sadece bilimsel olabileceği görüşü olarak bilimcilğe ve sadece doğal şeylerin var olabileceği görüşü olarak natüralizme; ayrıca bilim felsefesi başta olmak üzere farklı alanlarda yönlendirici olan gerçekçilik ve özcülük gibi felsefî tutum ve yaklaşımlara doğrudan etkisi söz konusudur. Maddî sınırlılıklar gereği bu etkilerin ayrıntısına girmeden söz konusu metodolojik yaklaşımdaki ana sorunlar ele alınırsa bunları; anlamlılığın olgusallıkla sınırlandırılması, anlamın doğada mevcudiyeti görüşü olarak anlam gerçekçiliği ve değerın öznel alana hapsedilmesi olarak sınıflandırmak mümkündür.

İlki, analitik felsefede anlamı açık kılma hedefinin, dil ve gerçeklik arasında bir uygunluk ilişkisi olduğuna dair varsayıma dayanan nesnel hakikat

anlayışından kaynaklanır. Hakikat, ifadelerin gerçekliğe uygun olduğunda taşıdıkları bir nitelik olarak tasavvur edildiğinde, ifadelerin kendisine uygun düşeceği bir gerçekliğin bilgisine güven söz konusudur. Böylesi bir bilgi, deneyimle gerekçelendirilmek istenildiğinde döngüsellik ortaya çıkacağından, dilin yapısıyla gerçekliğin yapısı arasındaki uygunluğu varsaymaya dayanır. Zira önermelerin gerçekliğe uygun olup olmadığına dair karar, önermelerin doğru olduğunun bilgisini gerektirmektedir. Frege de hakikati düşünce ve gerçeklik ilişkisi olarak almamız durumunda, bir düşüncenin doğru olup olmadığını denetlemek için bu ilişkinin de doğruluğunu sorgulamamız gerekeceğinden ortaya çıkan döngüsellik nedeniyle hakikati tanımlanamaz sayar. Örneğin “Kar beyazdır.” önermesinin doğruluğu, “kar” ile “beyazlık” arasındaki bir ilişkiye bağlıysa, bu ilişkinin doğruluğu nasıl bilinebilir? (Baldwin, 1997, s. 9-10). Baldwin; Frege, Moore ve Davidson’ın “hakikatin tanımlanamazlığı” hakkında ileri sürdükleri görüşlerini incelerken uygunluk kuramının neden reddedilmesi gerektiğini anlayan birisinin hakikatin tanımlanamazlığını da fark edeceği konusunda üç filozofun uzlaştıklarını ifade eder, birleştikleri nokta temsiliyetçiliğe karşı olmalarıdır (Baldwin, 1997, s. 2). Frege’nin ayrıca anlam ve sayılar gibi gerçekliği olan nesnel soyut varlıkları kabulü de⁷ dilin, gerçekliği yansıttığı fikrine kapalıdır. Şayet dil gerçekliği yansıtıyorsa, söz konusu soyut varlıkların fiziksel dünyada neye tekabül ettikleri sorunu ortaya çıkar. Russell da ilk dönemde reddettiği uygunluk kuramını sonradan makul karşılasa da şüphelerinden vazgeçmemiştir. Onun şüphelerinin kaynağı, naif gerçekçiliğe ilişkin eleştirilerinden de anlaşılacağı üzere, zihindeki olgu temsili ile olgunun nesnel gerçekliği arasında bir farklılık gözetmesidir (Baldwin, 1997, s. 2). Saf empirizmi eleştirerek doğruların sadece deneysel olacağı görüşünü de bilgimizi kısıtlayıcı olacağı için yadsımıştır (Russell, 1959, s. 48). Doğruluk koşulunun gerçeklikle ilişkiye bağlandığı hakikat kavrayışının, gerçekliğe dair metafiziksel kabule ve “kuram yüklülüğü”⁸ görmezden gelen bir “verili

7 Frege, içeriği doğru olmasına rağmen hem fizik dünyanın hem de özel tasavvurlarımızın düzeninden ayrı bir üçüncü dünyanın mevcudiyetinden söz eder (Özcan, 2021, s. 85). Buradaki nesneler, nesnel olmak yönünden düşüncelerden, soyut olmak yönünden olgulardan ayrışır. Ancak bunlar dille kavrandıkları için düşüncelere, her zaman doğru oldukları için de olgulara benzerler.

8 Frege tarafından da matematiksel nesnelerin gerçeklikle ilişkileri sorunu olarak ele alınan ve onun üçüncü bir varlık alanı varsayımıyla bırakılan bir referans sorunu mevcuttur. Bu sorun, Quine’in analitik ve sentetik yargılar arasında ayırım yapmanın empirist dayanağının olmaması eleştirisiyle anlamın dilden bağımsız ve salt referansa dayanan bir varlığından söz edilememesi iddiasıyla devam eder ve nihai olarak kuramsal ifadeler ile gözlem ifadeleri arasındaki ayırma da yansır. Buna göre gözlem önermeleri kuramsal öğeler içerir. Quine’i bu konuda yönlendiren bir etki anlamı eylemlerle ilişkili görme biçimidir. Ona göre anlam duyuşsal uyarılara verilen sözel tepkilerde bulunur ve gözlem önermeleri de öznenin gözlemlenebilir uyarılara tepkisidir (Özcan, 2021, s. 230).

olan miti”ne⁹ dayanması gibi sorunlar emprisist açıdan yaklaşımın altını oymaktadır.

İkinci olarak dilbilimsel çözümlemenin amacı olan anlamın açığa çıkarılması çabasında dilin uzlaşım sal yapısı yadsınmakta, böylece anlam gerçekçiliğiyle ilişkili bir tür özcülük öne çıkmaktadır.¹⁰ Buna göre dilin işlevi, olgu bağlamı içindeki özleri zihn in temsil düzeyine taşımaktadır. Wittgenstein *Tractatus*’ta dilin sınırları ile dünyanın sınırları arasındaki koşutluğa vurguyla her bir olgu durumunun bir söze karşılık geldiği görüşündedir. Burada anlamın tekilliği inancı, onun bilim aracılığıyla ortaya çıkarılması sürecinde felsefeyi ikincil konuma itmiştir. Oysa bilimlerde gerekçelendirme bağlamında başvurul an gözlemler, tıpkı felsefede olduğu gibi bir kuramı tanıtlamaz (*demonstrate*) yalnızca delillendirir (*evidentiate*) (Rescher, 2017, s. 36). Quine’in vurguladığı gibi, anlamın bütüncül (*holistic*) yapısı ve emprisist açıdan analitik-sentetik ayrımının yapaylığı (Quine, 1951, s. 37-39), anlamın belirlenmesinde sadece olgu durumlarının ele alınamayacağı sonucunu verir. Kelimeler ancak bir cümle içinde semantik değ er kazanabilirler. Gözlem önermeleri gibi cümlelerse salt deneyim ifadelerinin birleştirilmesiyle oluşmaktan fazla olarak kuramsal öğeler içerdiklerinden bir olgu durumu farklı resimlere olanak sağlayabilir. Bu nedenle Frege ve Quine’in bütüncül anlam yaklaşımları, *Tractatus*’un atomsal anlam kavrayışıyla uyumsuz olarak dilin gerçekliği parça parça yansıttığı iddiasının epistemolojik temelleriyle uzlaşmazdır. Bu uzlaşmazlık, Wittgenstein’in geç döneminde ulaştığı “Bir sözcüğün karşılığı, onun dildeki kullanımıdır.” görüşüyle giderilir (Wittgenstein, 2020, s. 41). Anlamın bağlam-üstü bir şekilde sabitlenemeyeceğine dair bu yönelim, onun dilsel ifadelerin içsel yapısından ziyade bağlamların çeşitliliğinden kaynaklandığı görüşünü içerir.

Olgu durumunun anlamı değ işkense olgudan açıklığa gidilemez. Bu anlayış, dilin yalnızca gerçekliği yansıtan bir araç değ il, aynı zamanda toplumsal ve pratik bir yapı olduğu vurgusuyla muhalefet ettiğ i iddia gibi dil felsefesinin bir çıktısıdır. Her ikisi de deneysel değ ildir. Özcülüğün aksine anlamın çoğulluğunu ve bağlamlar arası geçişkenliğini ortaya koyarak filo-

9 “Verili olan” ile doğrudan duyu deneyimine sunulanlar kastedilmekle beraber Carnap dahi bunun ne anlama geldiğinin belirsiz olduğu ve bu konuda bir uzlaşma bulunmadığı kanaatindedir (Carnap, 2021, s. 137).

10 Burada özcülük, tam olarak Carnap’ın yaklaşımında açığa çıkan anlamda alınmıştır: Ona göre kelimelerin anlamı temel ifadelerden türetilme ilişkileri tarafından ya da doğrulanma yöntemi tarafından belirlenir ve bu nedenle bu kelimeyle kastedilen anlam hakkında artık bir karar verme özgürlüğünden söz edilemez (Carnap, 2021, s. 138). Bu noktada yukarıda ele alınan hakikat-gerçeklik ilişkisi “...anlamı nedir?” sorusu için de aynıyla geçerli olup, gerçekliği bilme iddiasını iç erme (anlam gerçekçiliğ i) sorunsalıyla karşı karşıyadır.

zofun farklı bağlamlar dışında “konuşabilmesi”nin de meşruiyetini ortaya çıkarır. Kuhn’u “paradigma” kavramını geliştirmeye iten de aynı sebeptir. Kuhn’un bilimsel devrimlerden söz ederken bilim insanlarının dünyayı yorumlamak için başvurdukları kavramsal yapının, Newton ve Einstein mekaniğinde olduğu gibi, nesne ve kavramlara bir ilave yapmaksızın değişimi ortaya çıkarması söz konusudur: Anlam alanında ortaya çıkan değişim yerleşik paradigma için yıkıcı bir sonuç var etmektedir (Kuhn, 2016, s. 195). Paradigma değişikliğiyle ortaya çıkan algılama değişikliği (Kuhn, 2016, s. 212), anlamlı olanın ne olduğu yanı sıra gerçek olarak kabul edilenin de değişimine sebep olduğundan kısacası anlamı belirleyen de paradigmadır.

Dilin gerçekliği doğrudan temsil ettiği varsayımını epistemolojik düzeyde sorgulayan bu görüş, dilin pratik yönünü de dikkate alan “dil oyunu” kavramıyla ilişkilidir (Rossi, 2013, s. 59). Wittgenstein için “dil oyunu”, yaşam tarzları içinde ifadelerin rollerinin değişebileceğine gönderme yapan bağlamcı bir kavramdır. Aynı kaygıyla hareket eden Davidson’ın anlam gerçekçiliği (*semantic realism*) eleştirisi de dilin salt temsil işlevine indirgenemeyeceğini, onu iletişim bağlamında ele alma gereğini vurgular. Anlamı ortaya çıkaracak çözümleme, konuşanların ve dinleyenlerin koşullarını dikkate almayı gerektirir (Özcan, 2021, s. 151-152). Onun dili, dünya ile benlik arasında duran ve gerçekliği temsil eden veya benliği dışa vuran bir araç olarak görme anlayışından kopuşu (Rorty, 1995, s. 33), çözümlemenin işlevine dair keşfedici bakışın da terk edilmesi demektir. Artık çözümleme, değişkeni ortaya çıkarmak için yapılacak bir öğelerine ayırma veya yapı-çözümlemesinden uzaklaşmakta, konuşma bağlamlarının betimlenmesi biçimini almaktadır (Rossi, 2013, s. 61). Bu, özcü bir anlam kavrayışından anlamın çoğulluğuna kapı aralayan ve pratiklerle inşa edilen bir anlam kavrayışının makul bir izahı olmak bakımından, felsefenin mahiyetini de yeniden değerlendirmeyi gerektiren bir anlayıştır. Yani felsefenin atomsal önermelere bağımlı ikincil konuma itilmesinden vazgeçilmesini gerektirir. Zira anlamın kelimedeki mi, kavramdaki mi yoksa zihinde mi olduğuna ilişkin belirsizlikle (Nagel, 2019, s. 45) uğraşan filozof, bundan önce felsefesini bir anlam araştırması olarak tesis eder. O hâlde felsefî yöntem, hazır bulunan bir anlamı aydınlatmakla yetinmemelidir. Çünkü tekil ve yerleşik bir anlamın ortaya çıkarılmasından fazla olarak anlamın neliğine dair her cevap, belirli bir felsefî bakış açısının ürünü olacaktır.

Üçüncü olaraksa değer alanına ilişkin yargılara da tıpkı metafiziksel önermelere yaklaşıldığı gibi olgusal bir zeminin bulunmamasından hareketle bakış söz konusudur. Bu nedenle değer alanına ilişkin yargılar salt öznel yargılar olarak ele alınmıştır. Ancak “bilgi” ve “hakikat” gibi kavram-

ların anlaşılmasında da normlara yapılan başvuru, felsefenin bu alandaki kaçınılmazlığını görünür kılar. Nihai olarak tüm yargılarda mevcut olan değer içerikleri; normlar ve standartlar aracılığıyla yönlendirici mahiyettedir. Dolayısıyla epistemik, etik veya estetik olması fark etmeksizin yargıları biçimlendiren değerleri olgusal olmadıkları için öznel olarak sınıflandırmak; epistemik, etik veya estetik tüm konulardaki nesnelliği yadsımakla sonuçlanır. Felsefenin olgu bağlamıyla sınırlandırılması, sadece metafizik veya etik değil; norm içeren kuram seçimi, neyin bilgi olduğu kararı veya önermenin doğruluğunun anlamı gibi sorunlar karşısında da susulması gerektiği anlamına gelir. Aynı zamanda bu, böyle bir sınırlandırma girişimin kendisinin de normatif olduğunu göstererek iddianın kendi altını oyması sonucunu da verir. Nihayetinde felsefenin ne olduğuna ve nasıl yapılması gerektiğine dair erken analitik felsefecilerin ortaya koydukları standartlar, öznel yargılar olarak hafifsenen değerlerin türevi olmak açısından ve nesnel gerçekliğin taşıyıcısı sayılan olgu bağlamında temellenmemiş olmak bakımından geleneksel anlamıyla felsefidir. Russell da böyle bir yaklaşımdaki saf emprisizmden uzak durarak yalnızca doğrulanabilir önermelerin anlamlı kabul edilmesinin, dilin imkânlarının yadsınması olarak görmüştür: Doğruyu deneyle özdeş tutmanın empirik doğruları dar bir çerçeve sıkıştırmak olduğu gibi doğruyu ne tümüyle akıldan ne de deneyden türetmek ona uygun görünmez (Uygur, 1963, s. 27-28). Değer alanını olgusal olmadığı için doğru önermeler için uygun görmemek, değerlerle ilgili önermeleri anlamsız saymak saf emprisizm için bir açmaz var eder: Şayet bilginin deneyden başka kaynakları varsa o hâlde dilbilimsel çözümlemenin dilin yapısının gerçekliğin yapısına uygun olduğuna ilişkin ana varsayımına dayanılarak bir yöntem izlendiğinde ya felsefî araştırmada anlamlılığın salt olgusal bağlamla sınırlandırılması gerektiği iddiasından vazgeçilmelidir ya da analitik felsefede kullanılan dilbilimsel yöntemin anlamı açık kılacağı iddiası terk edilmelidir.

Felsefenin mahiyetine yönelik bu üç eleştiri, analitik felsefe geleneği içerisinde başvurulmuş dilbilimsel çözümleme yönteminin temel metodolojik dayanağını oluşturan dil ve gerçeklik ilişkisine dair bakış açısından türer. Kısaca bu temel dayanağa yönelik eleştirinin ortaya çıkardığı tutarsızlıklar, felsefeye ilişkin bakış açısındaki uygunsuzluğu görünür kılar. Bu eleştirilerin merkezinde dil ve gerçeklik arasındaki uyuma ilişkin kabullerin ve nesnel gerçekliğe dair varsayımın, üzerine bina edilen felsefî yaklaşımlarla ilişkili oluşu söz konusudur. Atomsal önermelerin gerçekliğin yegâne tasviri olarak görülebilmesi için gerçekliğin mahiyetinin bilgisine ihtiyaç vardır. Geleneksel anlamıyla (büyük gelenek olarak) felsefe, belirli türden bir gerçeklik anlayışını inceleyebileceği gibi gerçekliğin mahiyetini de araştırabi-

lir. Bu ise deneysel bir kavram olmayan gerçekliğin ve içeriğinin anlamı ya da mahiyeti bakımından incelenmesi olarak felsefeyi diğer araştırmalardan mantıksal olarak öncelikli kılar.

Sonuç

Analitik felsefedeki kimi erken dönem yaklaşımların felsefî zeminini ele alan bu çalışmada hem tarihsel bir değerlendirme yapılmakta hem de güncel felsefî tartışmalara katkı sağlayacak bir çerçeve sunulmaktadır. Bu çerçevede, erken analitik felsefe geleneğinde dilbilimsel çözümleme yönteminin gerekçeleri ve özellikle felsefenin mahiyetine yönelik sonuçları ele alınmıştır.

Felsefî sorunların dilbilimsel sorunlar olarak ele alınmasıyla biçimlenen analitik felsefe geleneği, felsefenin ne olduğuna ve onun uygun yöntemine dair tutumlarla anlam arayışını ve bununla kavramlara ilişkin bakış açılarını yeniden değerlendiren yaklaşımlar içerir. Bunlar, emprisist geleneğin yeni bir yorumuyla deneyimi, gerçekliğin zihinde aldığı biçim ile uyumluluğu temelinde yeniden değerlendiren bir yol sunar. Sözü edilen yol, dilin yapısının merkeze alınmasıyla biçimlendiği için dilbilimsel çözümleme yöntemi, analitik felsefede anlamı aydınlatma amacı taşıyan bir felsefî yöntem olarak öne çıkmıştır. Frege'nin anlam ve referans ayrımı ile Russell'in mantıksal atomculuğu, dilin gerçeklikle ilişkisindeki öneminin altını çizirken bu ilişki, Wittgenstein ve mantıksal pozitivistlerin tutumlarını biçimlendirmiştir. Genel çerçevesi itibariyle ortaya konulduğu üzere erken analitik felsefede metodoloji; deneyimin sunduğu atomsal olguları dile getiren ifadelerin mantıksal çözümlemeye konu edinilmesi yoluyla felsefeyi kavramsal açıklık sağlama etkinliği olarak görme anlayışına dayanır. Bu metodolojik yaklaşım, felsefî araştırmmanın odağını spekülasyondan sakınan bir çözümlemeye kaydırmış, felsefenin geleneksel ontolojik ve epistemolojik sorunlarını ya dilsel sorunlara indirgemiş ya da tamamen dışlamıştır. Dolayısıyla sonuçları itibariyle felsefî sorunların dil sorunları olarak kavranması, yöntemsel bir yenilik olmanın ötesinde, emprisist tutumu yeniden biçimlendirmiş ve bununla felsefenin mahiyetine dair anlayışta bir dönüşüme aracılık etmiştir. Analitik felsefenin dilbilimsel çözümleme yöntemi, temsiliyetçilik anlayışı ve hakikatin uygunluk kuramına dayanan yaklaşımı; felsefenin metodolojik, ontolojik, epistemolojik ve aksiyolojik boyutlarına derinlemesine tesir etmiştir.

Çalışmanın merkezinde yer alan analitik felsefenin temsiliyetçiliğe güçlü bağlılığı; kartezyen düalizm, Lockeçu bilgi anlayışı ve Kant'ın transandantal felsefesinin etkisiyle dilin dünyayı zihne bir ayna gibi yansıttığını varsayar. Bu temsiliyetçi görüş, insan zihnindeki düşüncelerin, dil aracılığıyla ontolojik yapıyı yansıttığı fikrini barındırır. Böylece hakikat, zihindeki

düşüncenin ya da dile gelen ifadenin, ayrı bir ontolojik statüye sahip gerçeklikle örtüşmesi olarak kavranır. Hakikate ilişkin bu kavrayış, dilin mantıksal yapısıyla gerçekliğin örtüşmesi fikri temelinde dil çözümlemesini felsefi araştırmanın odağında tutmanın dayanağını oluşturur.

Ancak bu metodolojik çerçeve, anlamın doğasını açıklamaya yönelik çabalarda kapsamı daraltarak metafizik ve etik gibi felsefenin geleneksel alanlarını sınırlandırmıştır. Analitik felsefedeki bu metodolojik daraltma, pozitivizm, bilimcilik ve natüralizm gibi düşünsel yönelimlerle olan ilişkisi bağlamında anlaşılabilir. Pozitivizmde, yalnızca doğrulanabilir önermelerin anlamlı sayılması, bilimcilikte bilginin sadece bilimsel olabileceği görüşü, natüralizmde sadece doğal şeylerin var olabileceği görüşü gibi yönelimler bu etki altında biçimlenmiştir. Analitik felsefecilerin doğa bilimleriyle yakın temasının makul zeminini ortaya çıkaran bu durum, felsefi yöntemlerin uygulama alanını bilimin sınırlılıklarına sıkıştırmıştır ki bu, aynı zamanda felsefenin konumuna dair anlayışı da biçimlendirmek demektir. Buna göre felsefe, bilimin karşısında ikincil bir konumda, sadece bilime hizmet etmekle görevli bir çözümleme etkinliğidir.

Felsefeye dair bu indirgemeci anlayışlara yönelik eleştiriler, erken analitik felsefedeki yaklaşımlarda beliren önemli açmazları ve analitik felsefenin sınırlarını zamanla görünür kılmıştır. Wittgenstein'in "dil oyunu" kavramı, dili gerçekliğin temsillerini zihne taşıyan bir araç olarak görme biçimine etki eder. Anlamın bağlama göreli olması hasebiyle dili, aynı zamanda toplumsal, pratik ve uzlaşım sal yön lere de sahip olması bakımından dikkate alarak felsefi sorunların bu bağ lam çeşitliliği içinde ele alınması gerektiğini ortaya koyar. Benzer şekilde bilim felsefesine dair mantıksal yeniden inşa fikrinin ürünü olarak Kuhn'un "paradigma" kavramı, dünyayı farklı biçimlerde görmenin gerçekliği kavramadaki etkisini görünür kılar. Diğer taraftan Quine'nin emprisizmin dogmalarına yönelik eleştirisi, salt referansa dayanan bir anlam anlayışının uygunluğu yanı sıra deneyimin saflığına inanışın zaaf larını da ortaya çıkar ır mıştır. Davidson'ın dilin işlevine dair pragmatik yaklaşımı, analitik felsefenin ve dil felsefesinin yeniden ele alınmasına katkı sunmuştur. Bu suretle dilin çoklu işlevi, bilimsel bilginin paradigmatik ve tarihsel oluşu ve normatif kavramların felsefi meşruiyetinin önünün açılması, felsefenin çok katmanlılığının göz ardı edilemeyeceği sonucunu ortaya koymuştur. Dolayısıyla bu gelenekten bugüne; analitik metafizik ve etik çalışmaları, normatif epistemoloji ve dil felsefesinin pragmatik dönüşümü miras kalmıştır. Böylece analitik felsefe geleneği, Gettier sorunu ve gerekçelendirme kuramları bağ lamında normatif epistemoloji tartışmalarında belirleyici olan standartlara yeniden bakışı sağlayan bir etkiye sahip

olmuştur. Son tahlilde, erken analitik felsefe geleneğinin metodolojik katkıları korunmakla birlikte, felsefenin ontolojik, epistemolojik ve aksiyolojik boyutlarını bütüncül bir şekilde kucaklayan yeni yaklaşımlara ihtiyaç olduğu da açıktır. Günümüz felsefesinde devam edegelen tartışmalar, erken analitik felsefenin katkılarıyla zenginleşmekle birlikte felsefenin mahiyetine dair bakış açısında daha yüksek ve daha geniş bir anlayış ihtiyacını da belirginleştirmektedir. Çünkü felsefenin geleceği, yönteme ilişkin çoğulculukta yatar görünmektedir.

Kaynakça

- Aristoteles. (2015). *Metafizik* (Y. G. Sev, Çev.). Pinhan Yayıncılık.
- Baldwin, T. (1997). Frege, Moore, Davidson - The indefinability of truth. *Philosophical Topics*, 25, 1-18.
- Bernstein, R. J. (2009). *Objektivizmin ve rölativizmin ötesi-Bilim, hermenöyitik ve praxis* (F. Yılmaz, Çev.). Paradigma Yayıncılık.
- Bunnin, N., & Yu, J. (2004). *The Blackwell dictionary of Western philosophy*. Wiley-Blackwell.
- Carnap, R. (2021). Metafiziği dilin mantıksal analiziyle aşma. İçinde Z. Özcan (Ed.), *Viyana Çevresi* (ss. 134-162). Fol Yayıncılık.
- Çakmak, C. (1997). Wittgenstein'da dil ve felsefe ilişkisi. *Felsefe Arkivi*, 30, 141-151.
- Çelebi, V. (2016). Çağdaş mantıkçı anlam kuramında dil-dünya ilişkisi ve metafiziğin yadsınması. *Kaygı: Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 26, 69-84.
- Dummett, M. (1959). Truth. *Proceedings of the Aristotelian Society*, 59, 141-162.
- Dummett, M. (1993). *Origins of analytic philosophy*. Duckworth.
- Frege, G. (2022). *Fonksiyon, kavram, anlam* (M. S. Türk, Çev.). Ketebe Yayınevi.
- Frege, G. (2007). *Aritmetiğin temelleri-Sayı kavramı üzerine mantıksal-matematiksel bir inceleme* (H. B. Gözkân, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Gözkân, H. B. (2007). Frege ve aritmetiğin temelleri. İçinde G. Frege, *Aritmetiğin temelleri* (ss. 13-73). Yapı Kredi Yayınları.
- Glock, H. J. (2021). *Analitik felsefe nedir?* (O. B. Kaplan, Çev.). Albaraka Yayınları.
- Hawking, S. W., & Mlodinow, L. (2010). *Büyük tasarım* (S. Ögünç, Çev.). Doğan Egmont Yayıncılık.
- Hughes, A. L. (2000). The folly of scientism. *The New Atlantis: A Journal of Technology & Society*, 37, 32-50.
- Kim, J. (2019). Frege's conception of truth: Two readings. *Ergo: An Open Access Journal of Philosophy*, 6, 31-57.
- Kuhn, S. T. (2016). *Bilimsel devrimlerin yapısı* (N. Kuyaş, Çev.). Kırmızı Yayınları.
- Moser, P. K. (2018). *Epistemoloji* (H. Y. Başdemir, Çev.). Adres Yayınları.
- Nagel, T. (2019). *Her şey ne anlama geliyor? Felsefeye küçük bir giriş* (H. Gündoğdu, Çev.). Say Yayınları.
- Özcan, Z. (2021). *Dil felsefesi-I* (Mantıkçı paradigma). Sentez Yayıncılık.
- Özkan, C. (2016). Felsefede mantıksal temellendirme yoluyla kavrama yöntemi: Reductio ad absurdum ile noesis. *Yeditepe'de Felsefe* (Özel Sayı), 61-84.

- The Metaphilosophical Implications of The Relation Between Truth and Method In Early Analytic Philosophy
- Popper, K. R. (2003). *Bilimsel araştırmanın mantığı* (İ. Aka & İ. Turan, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Quine, W. V. (1951). Two dogmas of empiricism. *The Philosophical Review*, 60, 20-43.
- Raatikainen, P. (2013). What was analytic philosophy? *Journal for the History of Analytical Philosophy*, 2, 11-17.
- Rescher, N. (2017). Philosophy as rational systemization. İçinde G. D'Oro & S. Overgaard (Ed.), *The Cambridge companion to philosophical methodology*. Cambridge University Press. (
- Rorty, R. (1995). *Olumsuzluk, ironi ve dayanışma* (M. Küçük & A. Türker, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Rorty, R. (2006). *Felsefe ve doğanın aynası* (F. K. Gürsoy, Çev.). Paradigma Yayıncılık.
- Rorty, R. (2010). Introduction to the linguistic turn. İçinde C. J. Voparil & R. J. Bernstein (Eds.), *The Rorty reader* (ss. 60-70). Wiley-Blackwell.
- Rossi, J. G. (2013). *Analitik felsefe* (A. Altınörs, Çev.). Bilge Kültür Sanat.
- Russell, B. (1959). *The problems of philosophy*. Oxford University Press.
- Sartwell, C. The post-linguistic turn. *Aeon*. <https://aeon.co/essays/how-philosophys-obsession-with-language-unravelled> (Erişim tarihi: 12 Ocak 2025).
- Sorell, T. (1991). *Scientism*. Routledge.
- Tepe, H. (2016). *Platon'dan Habermas'a felsefede doğruluk ya da hakikat*. BilgeSu Yayıncılık.
- Uygur, N. (1963). Bertrand Russell'in doğruluk anlayışı. *Felsefe Arkivi*, 14, 3-35.
- Wittgenstein, L. (2018). *Tractatus logico-philosophicus* (O. Aruoba, Çev.). Metis Yayınları.
- Wittgenstein, L. (2020). *Felsefi soruşturmalar* (H. Barışcan, Çev.). Metis Yayınları.
- Wolf, M. P. Philosophy of language. *Internet Encyclopedia of Philosophy*. <https://iep.utm.edu/> (Erişim tarihi: 10 Ocak 2025).
- Wolpert, L. (1994). *The unnatural nature of science*. Harvard University Press.
- Yıldırım, M. (2017). Frege'nin anlam ve gönderim ayrımı. *Beytül Hikme An International Journal of Philosophy*, 7, 163-183.